

6. Kisebbségi oktatás Közép-Európában: nemzetközi összehasonlítás (Kutatási koncepció)

6.a. Előzmények

A szakirodalomban az etnocentrizmusra válaszoló oktatáspolitikáknak négy változatát szokás megkülönböztetni (vö. 7.f., 7.i. pontok). Ezek: az olvasztótégely-iskola, a kétnyelvű oktatás, az internacionalista nevelés, valamint a multikulturalizmus (interkulturális nevelés).

Az iskola mint "olvasztótégely" klasszikusan a gyarmatosítás eszköze volt, és aszerint változott, hogy melyik gyarmatosító a fejlettség mely fokán kit kolonizált:

a *spanyol változat* az etnikai identitást vallási (keresztény) identitással helyettesítette;

a *britek* a szabad kereskedelem biztosítása végett alakítottak ki velük kommunikálni képes gyarmati vezető réteget (amely tehát bizonyos értelemben hozzájuk hasonló);

a *frankofon változat* az iskolát, a felsőoktatást és a francia kultúrát tekintette a kolonizáció fő eszközének, Franciaország határait igyekezett a gyarmatok határáig tolni, és egy politikai nemzet-eszményt használt ideológia gyanánt;

az *oroszk* kolonizációs ideológiája a "fölszabadítás" volt – előbb a tatárok, később a törökök alól -, az iskola pedig hozzájárult ahhoz, hogy a gyarmatosított népek kialakítsák és terjesszék a saját nemzeti kultúrájukat, amely azonban egyértelműen az orosz mintát követte (pl. írásrendszerek);

az *Egyesült Államokban* – otthon és újonnan szerzett gyarmatain – az iskola célja az integrálás az amerikai életformába (beszédétől az "amerikai álomig");

Mindez lényegében az első világháborúig tartott. Az első világháború által létrehozott új államokban vezető oktatáspolitikai ideológiává az ún. *kétnyelvű oktatás* vált. Megfigyeltük az alábbi változatokat:

az *új nemzetállamokban* – pl. az új Közép-Európában – a hivatalos nyelv (az államalkotó nemzet nyelve) kötelezővé lett, amelyet tudni kellett, a kisebbségek – állami vagy magánkezdeményezésre - kulturális autonómiát, illetve egészen vagy részben kiépült kisebbségi oktatási rendszereket hozhattak létre;

az újonnan alakult vagy újjá alakult *szövetségi államokban* a több "államalkotó nemzet" párhuzamos oktatási rendszerekkel rendelkezett, amelyek önmagukban zártak lettek (még ha kialakul is az uralkodó nyelvhasználat);

a második világháborút és az újjáépítést követő *jóléti államokban* jellemző módon alakult ki közéleti (hivatalos, nagyközösségi) és magán (családi, kisközösségi) nyelvhasználat.

Az *internationalizmus* oktatáspolitikája a globalizációra adott XIX.-XX. századi válasz. A nagyipari termelés nemzetközivé válásával ez az oktatáspolitikai a nemzetek fölöttiséget

hangsúlyozza. A kifejezés a XX. századelő munkásmozgalmaira megy vissza, és egy kezdeti egyesült Európát tételez föl (amely az első világháborúban látványosan csődbe ment).

A gyakorlat a XX. századi oroszosításban és szovjetizálásban valósult meg, ahol a nemzetek fölöttiséget a szocializmusra való hivatkozás jelentette (*hazafias és internacionalista nevelés*).

A korlátozott nemzeti szuverenitás és a transznacionalizmus gondolata az Európai Unióval éledt újjá, és napjainkban is erőteljesen hat (főként Európában) (*globális nevelés*).

A *multikulturalizmus* a gyarmati világ fölbomlásával, a XX. század hatvanas éveitől kezdve erőteljesen hat. Az egykor zárt etnikai közösségek fölbomlásával nem (csak) nemzetállamok jöttek létre, hanem egyre inkább multietnikus és /vagy multikulturális társadalmak. E társadalmakban az együttélés módja nem az asszimiláció, sem pedig a nemzetek fölöttiség (transznacionalizmus, internacionalizmus), hanem az integráció, amelyre az *interkulturális nevelés* készítene föl. Korábbi elemzések azonban rámutattak arra is, hogy az ezen alapuló oktatáspolitikák további, rejtett értékeket is követ(het)nek. Mert

elfogadja az együtt élő kultúrákat, bár nem formál politikai entitásokat belőlük;

nem az állami, hanem a helyi oktatáspolitikai szintjén fejt ki hatását;

kompromisszumot jelent asszimiláció (akkulturáció) és társadalmi dezintegráció között;

egyensúlyt teremt, de hatalommegosztást (még) nem a versengő etnikumok között az oktatásban és rajta keresztül a társadalmi együttélésben.

6.b. A kutatás célja

Ennek a kutatásnak a célja

áttekintést adni a közép-európai kisebbségek oktatásáról
egybevetni a nemzetközi normákkal
javaslatokat tenni a hiányok pótlására (fölszámolására).

A kisebbségi oktatás Közép-Európában a Versailles-washingtoni békerendszer óta lényegében megoldatlan. Pedig az azóta eltelt évtizedek azonban alapvetően megváltoztatták az érdekeltek pozícióit. Mássá vált a nemzetközi környezet; megváltoztak a többségi és a kisebbségi társadalmak; és átalakult az oktatásügy - világszerte, így az érintett országokban is. Ez teszi szükségessé az olyan nemzetközi összehasonlítást, amely *leírja a jelenlegi helyzetet a maga történeti változásában, egybeveti azt a nemzetközi (Európai Unió) normákkal, és javasolja a hiányok pótlását.*

A Teleki Alapítvány Közép-Európai Intézete, valamint az MKM Oktatáskutató Intézete – OKTK támogatással – 1997-98-ban kutatást indított a magyar kisebbségek oktatásügyi helyzetének föltárására. Ez a kutatás leírta a romániai, szlovákiai és ukrain magyar közösségek iskolázási-képzési igényeit, valamint a rendelkezésükre

álló oktatási-képzési kapacitásokat. E kutatás közben számos további kisebbség helyzetének hasonló, illetve eltérő vonásai is kiderültek (szlovákok, szlovénok Magyarországon, németek Romániában, románok és oroszok Ukrajnában, oroszok a Baltikumban stb.). Kívánatos tehát a vizsgálódást a közép-európai régió egészére, az itt élő kisebbségekre általában is kiterjeszteni.

A kutatás nemzetközi összehasonlító munka, amely a kérdést új kontextusba kísérli meg beállítani. Ez a kontextus *a kisebbségi kérdés Közép-Európában mint az európai fejlődés sajátos esete*. A kutatás az Európai Unió normáit veszi figyelembe. Föltétlenül keresnie kell azokat az érintett egyes állami szabályozásokat meghaladó jogforrásokat, amelyek segítségével nemzetközi norma állítható a közép-európai kisebbségek iskolázása elé. *E nemzetközi normák összegyűjtése és interpretálása képezheti a kutatás oktatáspolitikai hasznosítását.*

6.c. Kutatási terv

Ez a kutatás – folytatva a korábban megkezdetteket, és építve is rájuk (vö. 7.i. pont) – lényegében *esetek szabványosított leírásából és azok összehasonlító elemzéséből* áll. Logikája a következő.

Első lépésben szükséges elemezni és interpretálni az oktatással kapcsolatos társadalmi változásokat, e változások európai trendjét. Ugyancsak ebben a lépésben kívánatos összegyűjteni, elemezni és interpretálni részben a nemzetközi jogforrások vonatkozó részeit, részben pedig a kisebbségi oktatási problematikát. E vizsgálatok eredménye azoknak a követelményeknek a megfogalmazása, amelyek szembeállíthatók a közép-európai helyzettel, különös tekintettel a kisebbségekre. Közelebbről:

áttekintés a kisebbségi oktatásra vonatkozó ismereteinkről, egybevetni a nemzetközi irodalommal, javaslatok a hiányok pótlására;

áttekintés a nemzetközi környezetről (megváltoztak a többségi és a kisebbségi társadalmak, átalakult az oktatásügy);

összefoglalás ennek a kutatásnak a hazai előzményeit (a magyar kisebbség oktatásának elemzése, a Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézetében 1996-ban indult munka);

a kutatás "paradigmája" (nemzetközi összehasonlítás, a nemzetközi jogi normákat vesz figyelembe);

a kutatás "logisztikája" (célok, determinációk, politikák, szereplők).

Második lépésben folytatjuk és kiegészítjük a közép-európai változások trendjeinek elemzését, amelyet a "magyar eset" kapcsán már elkezdtünk. Kívánatos azokat a társadalmi (gazdasági, politikai, kulturális stb.) feltételeket kikutatni, amelyek hosszú távon változatlanok, tehát hozzájuk kell igazítani az oktatást, nem pedig fordítva. Ilyen mindenekelőtt a demográfia (az iskolázás és képzés iránti társadalmi igényváltozások), illetve az intézményhálózat és annak térbeli elhelyezkedése. Ezek az adottságok megszabják és behatárolják a megtehető politikai lépéseket. Ebben a szakaszban gyűjtjük össze és mutatjuk

be tehát a régió főbb gazdasági, társadalmi, kulturális és oktatási változásait a fordulat óta. A résztanulmányok meglévő információk föltárására, új információk beszerzésére, valamint elemző-összehasonlító munkára támaszkodnak. A már elkészült előrejelzéseket módosítjuk az eltelt idő függvényében, és horizontjukat igyekszünk 2010-ig, esetenként pedig 2020-ig kitolni. Az alábbi trendek elemzését és alakulásának előrejelzését tervezzük:

gazdasági változások Kelet-Közép-Európában;
demográfiai változások;
a társadalmi térszerkezet változásai (urbanizáció, agrár és ipari térszerkezet, közlekedési, ellátási és egyéb viszonyok stb.);
a társadalmi struktúra és mobilitás változásai;
változások a közoktatási rendszerekben;
változások a közoktatás utáni képzésekben.

Harmadik lépésben kidolgozzuk és "szabványosítjuk" az esetek leírásának fogalmait és szerkezetét. Ehhez az oktatás ún. stratégiai tervezésének lépéseit vesszük figyelembe. Tehát:

először rögzítjük a fejlesztések politikai prioritásait;
másodsor föltárjuk az oktatás determinációit;
harmadszor vizsgáljuk a meglévő, illetve szóba jöhető fejlesztési politikákat;
negyedszer pedig keressük a politikák lehetséges, illetve tényleges szereplőit.

Negyedik lépésben a közép-európai régióban folyó kisebbségi oktatás néhány jellegzetes esetét írjuk le a fönti szabványosítás segítségével. Ezek az esetek a következők lehetnek:

az osztrák kisebbségi oktatás Dél-Tirolban (Olaszország) – a tiroli autonómia a Közös Piac tagországainak talán legnagyobb kulturális politikai sikere volt a második világháború óta;

a lengyel kisebbségi oktatás Litvániában – a függetlenségért vívott küzdelmek egyik nagy feszültsége a két világháború között, majd főként 1990 óta Litvániában;

a cigányság mint kisebbség oktatásának helyzete Magyarországon – az uniós csatlakozás egyik nagy magyarországi föladata, amelyet jól megoldva talán európai értékű modell volna fölmutatható;

az olasz kisebbségi oktatás Svájcban – annak példjaként, hogy a decentralizált oktatás mit tud és mit nem tud megoldani a holnapi Európában;

az orosz kisebbségi oktatás Észtországban – a oroszok és a Baltikum sajátos fordított viszonyának bemutatása végett.

Az ötödik lépés a nemzetközi összehasonlítás. Az esetek közös és eltérő vonásait tanulmányozva, azokat a tényezőket elemezzük, amelyek változtathatók és a célok közelítése érdekében változtatandók is. Az összehasonlító elemzés megmutatja, hogy az egyes "nemzeti", vagyis többségi akaratok és a közelítendő célok (nemzetközi trendek és normák) közt van-e és mekkora a hiátus. Ennek alapján fogalmazhatók meg azok a lépések, amelyekkel az említett célok (nemzetközi normák) közelíthetők. Az oktatás több szereplős együttműködés, amelyben valamennyi résztvevőnek megvan a maga szerepe. A kutatás keresi a valódi szereplőket, és megfogalmazza a szükséges és lehetséges politikákat.

Ide tartozik:

a kisebbségi oktatás "tartalma" (filozófiája, tartalmi szabályozása, vizsgarendszer);
a kisebbségi oktatásban részt vevő szakmai és érdekcsoportok (képzettségük, szerveződésük, szakmai és politikai súlyuk);
a kisebbségi oktatás fönntartói, rendszere, irányítása, finanszírozása.

A kutatás előrelátható ütemezése a következő:

2000. szeptember-december

trendek elemzése
regionális elemzés (a térség lehatárolása, a kisebbségek véglegesítése)
esettanulmányok helyszínének és célpopulációjának kiválasztása

2001. január-július

trendelemzések időhorizontjának meghosszabbítása
regionális elemzés statisztikai adatgyűjtése
esettanulmányok előkészítése (dokumentum elemzések, hipotézisek)

2001. augusztus-november

trendelemzések véglegesítése (hazai konferencia)
regionális elemzés végrehajtása, kartográfiai reprezentáció
esettanulmányok készítése (helyszíni tanulmányozása és első fogalmazvány)

2002. január-június

regionális elemzések megvitatása (szakértői konferencia)
esettanulmányok lezárása, végső fogalmazvány

2002. szeptember-október

nemzetközi összehasonlítás az esettanulmányok alapján
nemzetközi konferencia az összehasonlítások megvitatására

2002. november-december

zárótanulmány

IMRE: IDE KÉRNÉK EGY FOLYAMATÁBRÁT A FÖNTIEKRŐL!

6.d. Várható eredmények

A kutatás eredményeképpen az alábbi produktumok tervezhetők meg:

trendelemzések, amelyek magukban foglalják a régió urbanizációs, demográfiai, iskolázottsági, iskolaszervezeti, szakképzési és felsőoktatási várható változásait (4-6 tanulmány + mellékletek);

esettanulmányok, amelyek bemutatják a kisebbségi oktatás helyzetét Olaszországban, Svájcban, Litvániában, Észtországban és Magyarországon (5 tanulmány + dokumentáció);

regionális statisztikai elemzés, amely bemutatja az iskolázás változásait a régió 1-3 választott térségében (az adatok elérhetőségétől függően, kartográfiai ábrázolás, kb. 40-60 térképlapon);

tanulmánykötet, amely magában foglalja a zárótanulmányt, a kutatási beszámolókat, a közép-európai trendek összefoglaló elemzéseit (demográfia, migráció, gazdasági és politikai változások, iskolázottság és a képzési rendszerek változásai), valamint a kisebbségi oktatási "adattárat" és területi statisztikai adatbázist.

7.f.

1998 "New challenges of tertiary education in East-Central Europe." In: Leitner E. ed. 1998 **Educational Research and Higher Education Reform in Eastern and Central Europe. Studies in Comparative Education 6.** Frankfurt: Lang, 131-43

1998 **Euroharmonizáció.** Budapest: Educatio Kiadó. Szerk. és társszerző

1997 **Határmenti együttműködés a felsőoktatásban.** *Acta Paedagogica Debrecina* Vol. XCVI. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem. Társszerkesztő: Buda Mariann

1994 **Divided Nations.** Társszerző: Drahos P. Budapest: HIER

1993 "The expansion of education in Eastern Europe: A regional view." **Higher Education in Europe 1993**, 2: 85-96

1992 **Ethnocentrism in Education.** Frankfurt aM: Lang. Társszerző és társszerkesztő: Schleicher K.

1992 "The neo-conservative paradigm: recent changes in Eastern Europe." In: Altbach Ph G et al eds 1992 **Emergent Issues in Education: Comparative Perspectives.** Albany: State University of New York Press pp. 93-103.

1992 **Társadalmi tér és oktatási rendszer.** Budapest: Akadémiai Kiadó. Társszerző: Forray R Katalin

1991 "Nationalism in education: A comparative view." **International Journal on the Unity of the Sciences 4**, 4: 385-400. (Introduction to the special issue, IJUS 4, 4: 345-48).

1991 "Escape from identity: Nationality responses to the state educational policy in Hungary." In: Peláez M J ed 1991 **Sociologie Comparée de la Famille, de la Santé et de l'Éducation.** Barcelona: Universidad de Málaga 6329-46.

7.g.

T-25176 *Kiss Árpád hagyaték*, 1998-2001, 3000 eFt
Felhasználás: "Kiss Árpád emlékezete." **Debreceni Szemle** 1998, 1

T-20246 *Regionális együttműködés a harmadfokú képzésben*, 1996-99, 2700 eFt

Felhasználások: Az oktatáspolitikai regionális hatásai, 1990-97 (kézirat). Társszerző: Forray R. K., Híves T., Radácsi I. Budapest: Oktatókutató Intézet 1999, D5167 1998; "Cross-border cooperation in tertiary education: The case of Central and Eastern Europe." Paper prepared for the XVIIIth Annual Conference of CESE. Budapest: HIER, 1998, D5119; "New challenges of tertiary education in East-Central Europe." In: Leitner E. ed. 1998 **Educational Research and Higher Education Reform in Eastern and Central Europe. Studies in Comparative Education** 6. Frankfurt: Lang, 131-43.

T-4917 *Határmenti együttműködés az oktatásügyben: összehasonlító regionális vizsgálat, 1992-95*, 900 eFt

Felhasználások: Határmenti együttműködés az oktatásügyben (kézirat). Budapest: Oktatókutató Intézet 1996, D4834; 1998 "Kleine Grundschulen in Ungarn." Társszerző: Forray R. Katalin. In: Fickermann D. et al. eds. 1998 **Kleine Grundschulen in Europa**. Weinheim: Beltz Deutscher Studien Verlag, 1998: 303-32; "Településhálózat és iskolarendszer." **Educatio** 5 (1996), 2: 248-59

T-2905 *Szakmai érdekszerveződés az oktatásügyben, 1991-94*, 1100 eFt

Felhasználások: "Freedom to teach: The rise and fall of closed educational systems in the new democracies Europe." In: Roeder P. M. et al. ed. **Pluralism and Education: Current World Trends in Policy, Law and Administration**. Berkeley: Institute of Governmental Studies Press 1995: 29-39; "Iskolai autonómia." **Magyar Pedagógia** 1994, 3-4: 337-41; **A közoktatás fejlesztési koncepciójának tudományos megalapozása. Kutatás Közben 198**. Budapest: Oktatókutató Intézet 1994; "Oktatás és politika." In: Setényi J. et al. ed. **A jó polgár**. Budapest: Educatio Kiadó 1993

7.i

OTKA T-25176 *Kiss Árpád hagyaték, (1998-2001)*, témavezető. Zsüri: pedagógia

OTKA T-20246 *Regionális együttműködés a harmadfokú képzésben (1996-99)*, témavezető. Zsüri: pedagógia

OKTK (azonosító?) *Kisebbségi oktatás Közép-Európában: a magyarok esete (1998-99)*, témavezető.

FKFP 326/1997 *Intézményi kutatások a felsőoktatásban (1997-99)*, témavezető.